

Ольга Школьна

Релігійне наповнення духовного життя родини архітектора українського бароко І. Григоровича-Барського: вектори Київ-Львів-Межигір'я

Olga Skolna

Religious filling of a spiritual life of a family of the architect of the Ukrainian baroque Ivan Grigorevich-Barsky: vectors of Kiev-Lvov-Mezhigorye

Research is devoted communications of a family of architect Ivan Grigorevich Grigorevich-Barsky y with Lvov, Kiev and Mezhygorye near Kiev. The separate attention is given a question of management of Kievo-Mezhigorskaya faience factory which let out a sacral segment of products, by brothers Nikolay and Vasily Grigorevichs-Barsky.

Keywords: Grigorevichs-Barsky sort, Lvov, Mezhygorye, 18 century

Досліджено зв'язки родини архітектора Івана Григоровича Григоровича-Барського зі Львовом, Києвом та Межигір'ям під Києвом. Окрему увагу приділено керівництву Києво-Межигірської фаянсової фабрики, що випускала сакральний сегмент виробів, братам Миколі та Василеві Олександровичам Григоровичам-Барським.

Ключові слова: рід Григоровичів-Барських, Львів, Межигір'я, XVIII ст.

Поза увагою дослідників залишається велич межигірської козацької обителі, та інституцій, що існували в монастирських стінах. Зокрема, Межигір'я зберігає таємниці, які стосуються питань релігійного життя родини Івана Григоровича-Барського, коріння якого ведуть, крім іншого, до духовного життя барокового Львова.

Слід зазначити, що архівних даних, які б проливали світло на додаткові обставини розвитку особистості та діяльності першого київського головного архітектора Івана Григоровича-Барського, практично немає. Єдиний документ, що вдалося розшукати, писаний його рукою, має власноручний підпис «нижайший раб, київський міщанин, мурових справ майстер Іван Григорович» (рос. мовою) від початку серпня (близько 4 числа) 1761 р. Цей звіт про причини вчасного невиконання робіт по Кирилівській церкві та обителі в цілому (мури та ін.) характеризує маестро як надзвичайно скромну та позбавлену пихи людину. Документ зберігається у Центральному державному історичному архіві в м. Києві і досі оприлюднений не був (фонд Київської духовної консисторії)¹.

Григорович-(Барський) у своєму «доношенні» звітує перед Великим володарем, яснорозумним та богогодним, превелебним Божою милістю Православним архієпископом і митрополитом Всієї Галицької та Малої Русі Арсенієм Могилянським щодо будівельних робіт довкола кам'яної брами у Кирилівському монастирі: «кирпич резной разных калибров на верхний карниз ... весь почти

растаскан, а иной перебит»² (рос. мовою). У цьому ж архіві в іншому фонді – Київської губернської канцелярії – під 1762 р. згадується «мастер строения каменных церквей, Киево-Подольский житель» (рос. мовою) Іван Григорович (тобто прізвище на той час ще не набуло остаточної викінченої форми з додаванням другої частини, пов'язаної з місцем походження родини батька)³.

Щодо змісту наявних документів, слід констатувати, що виявлені архівні дані лише підтверджують, що такий архітектор-будівничий де-факто існував, але нічого про нього не додають до відомої за літературними опублікованими джерелами інформації. Справжньою знахідкою став рукопис книги В. Григоровича-Барського (під псевдонімом Плаки Албова) «Странствования монаха Василия Григоровича»⁴ на 560 арк. в Інституті рукопису ЦНБУ ім. В. Вернадського. Крім власних текстів, креслень і малюнків автора, у цьому примірнику книги знаходяться вклейки рисунків і записів його брата, видатного архітектора Івана Григоровича-Барського, деякі з яких будуть наведені вперше.

До сказаного слід додати, що у Державному архіві Київської області зберігаються родовідні книги дворянства, серед яких вдалося розшукати його нащадків – членів роду, які вибороли право на потомственне дворянство (II та III частини)⁵. Зокрема, наявна інформація щодо київських та житомирської гілок Григоровичів-Барських (від 1811 р. до другої половини XIX ст.), біля інформації про тогочасний стан статків яких уміщено короткі біографічні довідки щодо членів цього відгалуження роду поруч із родовим гербом (у книгах №2 і №3)⁶.

Окрім геральдичних даних, у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві наявні близько десятка справ, що так чи інакше апелюють до нашої теми. Здебільшого вони стосуються розподілу майна онуків – Григоровичів-Барських – у с. Козинцях на Київщині за 1846 р. та його перепродажу нащадками, а також професійної діяльності правнука-залізничника за 1887 р. й низки революціонерів кінця XIX – початку XX ст. – Євгенія, Костянтина, Дмитра Григоровичів-Барських⁷.

У Державному архіві м. Києва жодного документа, що стосується особисто великого зодчого українського козацького бароко І. Григоровича-Барського не виявлено. Проте тут зберігається кілька справ, що торкаються окремих творінь архітектора (малоінформативних) та деяких його далеких спадкоємців⁸. У Державному архіві Київської області також наявні кілька справ, де згадуються зодчий та його нащадки⁹.

Історичні довідки щодо окремих споруд та їх походження виявлені у відомчому архіві «УкрНДПроектреставрації», м. Київ¹⁰.

В архівному фонді Національного музею українського народного декоративного мистецтва зберігаються рукописи про наповнення збірки установи у

1982–1983 рр. пам’ятками Києво-Межигірської фаянсової фабрики від нащадка Івана Григоровича-Барського – відомого балетмейстера, правнука Дмитра Дмитровича Григоровича-Барського (від 1924 р. жив у Празі)¹¹. Як вдалося встановити, ця гілка стосується сина «мурових справ майстра» – киянина, купця Іоакима і в свою чергу, його сина, також купця, Олександра та онука Миколи.

У київському приватному архіві Галини Сильвестрівни Севрук збереглися фотографії окремих членів родини Григоровичів-Барських. Адже її матір Ірина Дмитрівна є прямою спадкоємницею цього відомого роду. Праправнучка зодчого Івана, правнучка купця Іоакима, внучка юриста Миколи Олександровича, який, разом із братом, капітаном Василем Григоровичем-Барським – обидва були потомственими дворянами, купцями II гільдії, – орендували Києво-Межигірську фаянсову фабрику, дочка Дмитра Миколайовича, відомого адвоката, що вів справу Бейліса¹², Ірина Дмитрівна залишила родинні альбоми світлин своїй дочці.

Зокрема, в родині Галини Сильвестрівни Севрук збереглися фото прадіда Миколи Олександровича, 1827 р. н., правнука по чоловічій лінії видатного Івана Григоровича-Барського, купця, промисловця, зодчого. Оскільки власних прижиттєвих портретів останнього не лишилося, уявити риси зовнішності майстра можна за світлинами прямих нащадків та паперами, у яких він викладав свої міркування.

Копії креслень архітектурних споруд Межигір’я І. Григоровича-Барського (самі споруди втрачені) вдалося знайти в архіві Національного музею українського народного декоративного мистецтва на території Києво-Печерської лаври (незаінвентаризовані). Узагальнення цієї інформації та спадщини брата зодчого Івана – мандрівника і письменника Василя Григоровича-Барського¹³, стало архівною базою даного дослідження. Спадку від інших членів родини, серед відомих особистостей якої нині нараховується близько десятка людей у різних країнах Європи та Америки, що проливав би світло на життя і творчість Івана Григоровича-Барського, виявити не вдалося.

Родина Івана та Василя Григоровичів-Барських походила з м. Бара на Поділлі (терени сучасної Вінниччини). Під час війни з Богданом Хмельницьким бл. 1648 р. їх дід Іван із дружиною Євдокією та двома синами переїхав під Київ «через утиски віри грецької». Вся родина була набожною, старший син Кирило під ім’ям Кассіан пішов у ченці до Видубецького монастиря, де й скінчив свої дні.

Батько зодчого Івана, глибоко віруюча людина Григорій, з Печерської передмонастирської слободи 1710 р. виїхав з родиною за межі міста через нашість морової виразки. По завершенні епідемії, вже з народженням 1713 р. сином Іваном, сім’я переїхала на Поділ. Тут батько родини відкрив крамницю і торгував разом з синами. Мешкали Григоровичі, а згодом і Барські, поблизу соборної церкви Успіння Богородиці, неподалік торгових рядів на Подолі (місця

Контрактових ярмарків)¹⁴. Мати Марія Беляєва зі збіднілих дворян, освічена жінка, займалася вихованням дітей. Третій з десяти нащадків подружжя – син Василь – та шостий Іван, таким чином виростили на Подолі, нижньому граді, що тоді складав окремий район Києва¹⁵.

Поступово брати були долучені до духовного життя постмазепинської доби міста, однак священиками за прикладом батька, старости головної подільської церкви Успіння Богородиці Пирогощі, не стали, хоч і проти волі останнього. Натомість кожний з них зробив величезний внесок у скарбницю релігійно-суспільного і духовного життя свого народу.

Старший син, відомий мандрівник-паломник свого часу Василь Григорович-Барський (1701, Літковичі, нині Великі Літки Броварського р-ну Київ. обл. – 1747, Київ), отримав початкову домашню освіту (з 1708 р. навчався у викладачів Київської духовної академії). Від 1715 р. завдяки протекції ректора Києво-Могилянської академії Феофана Прокоповича вчився у цій академії. Але через хворобу 1723 р. вирішив виїхати до Львова на лікування¹⁶.

Там вступив до класу риторики Єзуїтської академії під вигаданим прізвищем Панський (пізніше брав псевдоніми Беляєв – прізвище матері; Плакіальбов – воно ж у перекладі з грецької та латини; Василь Київський, Василь Києво-Російський, Василь Рос, Василь Плака та ін.¹⁷). За допомогою «искусного» (рос. мовою) лікаря у Львові він одужав та за клопотанням уніатського єпископа Афанасія Шептицького був поновлений у Єзуїтській академії. Для поновлення двох київських студентів Києво-Могилянської академії, що назвалися братами Барськими з Поділля, кафедральний архідиякон засвідчив їх приналежність до Львівської єпархії, тобто поручився за них. Казус із знанням київських земель було залагоджено шляхом підтвердження, що парубки ходили на Київ з метою побачити «чужі землі»¹⁸.

За деякими даними¹⁹, до Львова Василь подався разом із своїм однокласником та однолітком Юстином Леницьким, братом ігумена Свято-Михайлівського монастиря на 1716–1719 рр., а надалі суздальського єпископа Валаама (1719–1724 рр.). У місті Лемберзі (Леополісі), що тоді майже вп'ятеро перебільшувало Київ, Василь Григорович, що першим з родини додав до прізвища – Барський, згадував освічених людей, школи, церкви дзвіниці, які справляли на нього неабияке враження. В унії, впровадженій перед тим, жевріли паростки православ'я, яке сповідувалося на той час напівтаємно.

За спогадами Василя, священство різних боків Дніпра ще тримало міцний зв'язок, що дозволяло йому за рекомендаціями з Києва отримати на деякий час прихисток у ігумена львівського монастиря св. Іоанна Богослова Пахомія (Гучинського). Він же згодом і благословив «пішохідця» на прощу до святих міст, серед яких були хода до Єрусалиму, грецького Афону, італійського Риму,

визначних монастирів Візантії та Сходу, у тому числі земель Йорданії, Ізраїлю, Сирії, Єгипту, Іраку, Лівану. Так Василь невдовзі з одним з уніатських вдових священників вирушив у паломництво до Риму «за обітницею» останнього.

Можливо молодший брат Іван, майбутній архітектор, разом із батьком відвідував Василя у Львові. Принаймні, у подальшій його творчості добре відчутне знання єзуїтського бароко, що побутувало тоді на західних теренах України, а також європейських класичних стилів. Крім того, до XVII ст. включно різні католицькі ордени будували споруди у Києві (доки їх не прогнав Богдан Хмельницький). Костел Домініканців, пізніше перетворений на православну церкву Петра та Павла, стояв і на Подолі²⁰, де мешкав юнак. Ця споруда стала одним із перших об'єктів уваги спудея Івана Григоровича-Барського. Адже саме до неї у 1744–1750 рр. він прибудував дзвіницю, тобто це була чи не перша споруда, де юний «художник з архітектури» вдосконалював мистецький образ, розроблений попередниками.

До початку 1740-х рр., а саме від 1724 по 1741 рр. брат Івана, Василь Григорович мандрував світами, мешкав у Африці, Азії, Європі. Він занотовував звичай інших культур та замальовував архітектуру різних країн світу. Повернувся Василь на батьківщину у зв'язку зі смертю батька й став відомим завдяки своїм описам Словаччини, Пешту, Румунії, Відня, Барі, Риму, Неаполя, Венеції, Болоньї, Флоренції, Корфу, гори Афон, Палестини, Єрусалиму, Синайської гори, Кіпру, Олександрії в Єгипті, Дамаску, Тріполі в Сирії, о. Патмос²¹.

Привезені ним малюнки, що після його смерті 1747 р. зберігалися у домі матері до 1774 р., могли стати в нагоді добре освіченому братові Івану (також закінчив Києво-Могилянську академію). Крім того, Василь любувався красою архітектурних шедеврів світу і супроводжував їх красномовними описами. Так він писав з Риму: «Церкви и монастыри тамо аще и не многи, обаче суть изрядны, от вне и от внутрь строением со столпы и колокольни, при коем-ждо храме стоящие такожде лепотны наипаче же церков Фарская, аки бы у Руссов нарицаемая первоначальная или соборная церковь, красотою своею и иждивением вся превосходит; от самого бо сеченного составлена каменя, зело искусным художеством, такожде колокольня при ней каменная»²² (рос. мовою).

Позаяк Василь Григорович-Барський вчився у Львові, свою оповідь мандрів світами він починав з опису саме цього міста, що на початку XVIII ст. був невеличким Ватиканом або Єрусалимом як оаза різних конфесій та релігій. Зокрема, писав, що Львів (латинське Leopolis, німецьке Lemberg) мав трьох єпископів – Римо-Католицького, Русоуніатського, Вірменського. Серед усього розмаїття, так би мовити, церковної етнографії особливу увагу приділяв характеру архітектурної забудови, мистецьким феноменам, постатям видатних творців тощо. Ці описи були не тільки майстерними з літературного погляду, а й виконувалися людиною, наділеною художнім хистом²³.

Оскільки ще в академії й молодший Іван посилено займався малюванням і прагнув оволодіти мистецтвом гравірування, можливо, він перерисовував рисунки брата, вивчаючи їх для практичної діяльності. (Іоанн, як він підписувався, студював мистецтва поруч із відомими митцями: графіком – Г. Левицьким, малярами – О. Антроповим, Д. Галяховським, граверами – І. Мігурою, Л. Тарасевичем, М. Карновським). Деякі його рисунки на релігійну тематику збереглися у вклейках до рукопису «Мандрів» брата у ЦНБУ в Києві.

З часом Іван Григорович-Барський здійснив будівництво, проектування, «репарацію» (реставрацію) багатьох храмів Лівобережжя, образи яких в його інтерпретації набували виразно українських рис, хоча й апелювали до тенденцій європейського бароко, зокрема храмової забудови видатних центрів православ'я та католицизму. Найбільші свої досягнення архітектор занотував на схилі літ на папірці-епітафії, приєднаному до рукопису «Мандрівок» по святих місцях брата Василя, що зберігається в ЦНБУ ім. В. Вернадського.

Її зміст наступний: «Зде положено тело киевского мещанина райцы Ивана Григоровича-Барского (брата родного монаха Василя Григоровича-Барского, странствовавшего по разным землям и святым местам и описавшего в книгу все виденное), сей же брат его трудившийся в разных строениях, воду провел в различные места, в городе сем от различных источников с-под гор, а потом строил каменная церкви, колокольни и покои. Первую сделал у Кириловском монастыри, звоницею, и брамою и погребями. Церковь Покровскую и Набережно-Никольскую. У Козельце церковь штукаториену украшал и тынковал, и колокольню вновь построил у Золотоношском Красногорском монастыре, церковь, колокольне у Петропавловском монастыре, у Соборноуспенском монастыре – собор з церквою, еще магазин городской, и гостиный дом, жилые покои греческому монастыру и Юрию Дранчеву, реперовав Воскресенскую и Успенскую, у Межигорскому монастыре келий, а сего 1785 года умре, и zde погребен... мая числа, которому будет вечное упокоение»²⁴. (Помер він насправді пізніше, 10 вересня 1791 р., після сповіді, був соборований, похований священником Іосифом Сементовським поруч із братом біля подвір'я киево-подільської головної соборної Успенської церкви Богородиці Пирогощі (могили братів не збереглися).

За цим переліком маємо щонайменше сім храмових комплексів, які він зводив або доопрацьовував, хоча насправді творинь будівничого було значно більше, деякі з них були репліками на основні. Важливим для доробку майстра є Козелецький собор (співавторство з Б. Растреллі та А. Квасовим, придворні архітектори російської імператриці Єлизавети), що був зведений у бароковій стилістиці в центральному місті Київського полку, де 1648–1669 рр. знаходилася полкова канцелярія (сучасний аналог облради). Непересічними пам'ятками

стали ансамблі храмів та дзвіниць київської Кирилівської, золотоніської церков Красногорського монастиря (терени сучасної Черкащини), Покровського храму в Києві, що апелювали до традицій українського традиційного храмового зодчества.

Дещо в іншій манері, більш наближеній до традицій раннього класицизму, І. Григоровичем-Барським були виконані архітектурно-інженерні, будівельні та реставраційні роботи києво-подільських храмів Петра й Павла, Костянтина і Єлени, Воскресіння, Успіння Богородиці Пирогощі, межигірських Братських монастирських келій. Осібне місце у спадщині видатного зодчого доби пізнього бароко займає Спасо-Преображенська церква (1774–1776 рр.) з дзвіницею, що зберігала так званий Межигірський Спас, зведена у Межигір'ї. Вона закарбована у рисунках Тараса Шевченка під час його відвідин фабрики фаянсу після 1844 р., найімовірніше, у 1845–1846 рр.

Відомо, що архітектор Іван Григорович-Барський, поки опікувався розбудовою та репарацією межигірської обителі, мешкав у монастирі. Інколи як на дачу брав до келій-помешкань і своїх дітей (мав п'ятнадцятеро). Один з його нащадків, мабуть, онук, корнет Іван наприкінці XVIII ст., близько 1785 р. намагався відмовитися від служби при київському магістраті і піти в ченці Межигір'я, про що є свідчення в матеріалах ЦДІАУК. Вся велика родина Барських періодично виїздила до Межигір'я і пізніше, не полишаючи його надовго.

Купці, родина яких першою почала відкривати у Києві універсальні магазини на Подолі, Григоровичі-Барські від початку XIX ст. співпрацювали з новоствореною фаянсовою фабрикою, беручи її крам для перепродажу в Києві. Таким чином двоє правнуків Івана Григоровича-Барського – Микола й Василь Олександровичі – у середині XIX ст. долучилися і очолили (від 1858 р.) іміджеву фабрику фаянсу в Межигір'ї. Також спадкоємці започаткували магазин з продажу фарфоро-фаянсового посуду на Хрещатику²⁵, де пізніше розмістився Главк профільного Тресту. Кераміка надалі також збагатилу родину.

Праправнука будівничого Галина Севрук стала відомою мисткинею вітчизняної архітектурної кераміки, учасницею руху опору 1960-х рр., соратницею В'ячеслава Чорновола, Алли Горської, Леся Танюка, членом клубу творчої молоді «Сучасник»²⁶. У неї багато років зберігалася частина архіву родини, що потрапив до неї від матері Ірини, дочки Миколи Олександровича Барського, орендаря Києво-Межигірської фабрики та відомого адвоката у київській справі Бейліса (нащадки по лінії сина архітектора Івана Григоровича-Барського – Іоакима, батька київського чиновника, купця і юриста Олександра).

Оскільки справдешніх прижиттєвих зображень Івана-архітектора ми не маємо, то уявити його зовнішність можна тільки за світлинами нащадків. Зокрема правнука Миколи, під керівництвом якого на Києво-Межигірській

фаянсовій фабриці, зокрема, у будівлях, мурованих прадідом, виготовлялися речі сакрального вжитку: напрестольні хрести, дарохранительниці-дароносиці «Голгофи» із Розп'яттям, лампади, панікадила, писанки.

Отже, розглянувши окремі аспекти дотичності представників родини відомого архітектора І. Григоровича-Барського до релігійно-духовного життя земель етнічної України XVIII–XIX ст., варто зазначити, що окремі вектори єднали її членів з Києвом, Львовом, Межигір'ям – визначними центрами православ'я Східної Європи. Прослідкувавши окремі факти життєдіяльності та творчості Григорія, Кирила, Василя, Івана, Івана-корнета, Миколи, Василя Григоровичів-Барських, пов'язані з Видубецьким монастирем, киево-подільською соборною церквою Успіння Богородиці Пирогощі, Києво-Могилянською академією, Єзуїтською академією Львова, Києво-Межигірською монастирською обителлю, яку в народі називали лаврою і здійснювали до неї проці, стає зрозумілим особливе духовне покликання цього роду.

¹ Центральний державний історичний архів (м. Київ) (далі – ЦДІАУК). – Ф. 127 (Київська духовна консисторія). – Оп. 159. – Спр. 66. (По донесенню киевского мещанина и мурового дела мастера Ивана Григоровича о прекращении работы в Киево-Троицком Кирилловском монастыре за недостатком материалов. 1760-ті – 1770-ті рр). – Арк. 1–4зв.

² Там само. – Арк. 1.

³ ЦДІАУК, м. Київ. – Ф. 59 (Київська губернська канцелярія). – Оп. 1. – Спр. 4726. (Дело о пострижении в монахи Киево-Печерской лавры Киевского мещанина Григоровича. За 16–17.09.1771 г). – Арк. 1зв.–2. За 1762 р.

⁴ Інститут рукопису ЦНБУ (Центральної наукової бібліотеки України імені Володимира Вернадського). Рукопис книги В. Григоровича[-Барського] «Странствования монаха Василя Григоровича». 1720-ті – 1740-ві рр. зі вклейками власноручно виконаних рисунків під час подорожі, а також із вклейками аркушів з рисунками брата І. Григоровича-Барського. [Б. м. Б. г]. 560 с. тексту автора + вкл.

⁵ Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 782 (Киевское дворянское депутатское собрание). – Оп. 2. – Спр. 386. (Родословная книга дворян Киевской губернии за 1814 г). – Арк. 32–36.

Там само.– Спр. 403. (Родословная книга дворян Киевской губернии за 1817–1821 гг). – Арк. 33–36.

Там само. – Спр. 420. (Родословная книга дворян Киевской губернии за 1840–1864 гг. Часть II). – Арк. 69–78 зв.

⁶ Там само. – Спр. 403. (Родословная книга дворян Киевской губернии за 1817–1821 гг). – Арк. 33–36.

Там само. – Спр. 420. (Родословная книга дворян Киевской губернии за 1840–1864 гг. Часть II). – Арк. 69–78 зв.

⁷ ЦДІАУК. – Ф. 59 (Київська губернська канцелярія). – Оп. 1. – Спр. 3942. (Доношение Чигирин-Дубровского сотенного правления о присылке сведений о выдаче паспорта уроженцу м. Ольшаны Хомику Ф., арестованному за неимением паспорта [упоминается киевский житель Григорович, просящий прислать слободских острогор-

- ских полив]). – Арк. 1 зв. – 2. За 1762 р.; Там само. – Ф. 127 (Київська духовна консисторія). – Оп. 160. – Спр. 17 (Дело о разрешении на сбор с доброхотов всей епархии милостивого подаяния по шнуроспечатанной книге (сроком на три года) для вписания в ней дателей имен подаяния милостыни на постройку Покровского собора в Киеве. 17 травня 1765 р.); Там само. – Оп. 1024. – Спр. 1780 (Донoшение инженер-майора Бибикова о краже строительного материала у Михайловских ворот / Михайловский Златоверхий собор / священником церкви Покрова Пресвятой Богородицы. Червень 1766 р.); Там само. – Ф. 193 (Киевское наместническое правление). – Оп. 6. – Спр. 211 (Дело о прощении корнета Ивана Григоровича-Барского об определении его в штат Киевской управы благочиния. На 3-х арк. Вересень-жовтень 1796 р.) – Арк. 1–3; Там само. – Ф. 294 (Канцелярия киевского отделения цензора). – Оп. 1. – Спр. 194 (Григорович-Барский – автор брошюры «коммерческий отдел железных дорог». За січ. 1887 р.). – Арк. 31-31зв.; Там само. – Ф. 295 (Киевский временный комитет по делам печати). – Оп. 1. – Спр. 186 (Журнал заседания Комитета от 23.01.1910 г. о привлечении к судебной ответственности владельца типографии в г. Киеве Григоровича-Барского К.П. за печать <...> революционной литературы. За 1910 р.). – Арк. 20 зв.; Там само. – Ф. 486 (Киевская палата гражданского суда). – Оп. 4. – Спр. 88 (Предписание Сената от 2 апреля 1846 г. о пересмотре вопроса относительно раздела имения, оставшегося после смерти надворного советника Григоровича-Барского И., между наследниками (Козынцы Киевского уезда Киевской губернии. За 1846 р.). – Арк. 275–276.
- ⁸ Державний архів м. Києва (далі – ДАК). – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 33 (Дополнение, п. 4. Дело про Покровскую церковь. 1760-ті – 1770-ті рр.); Там само. – Ф. 163 (Киевская городская управа. Секретарское отделение). – Оп. 39. – Спр. 159 (Дело о проведении выборов в члены сберегательной кассы. 11.10.1874 – 31.10.1878 гг.); Там само. – Ф. 313. – Оп. 1. – Спр. 249 (Дополнение. Дело о Церкви Покровской, 1 травня 1784 р. За 1685–1784 рр.); Там само. – Ф. 376 (Киевская городская дума). – Оп. 4. – Спр. 2295 (Дело о выдаче почётному гражданину, купцу Барскому свидетельству о состоятельности для приобретения имения. 06.06.1864 – 04.08.1864 гг.).
- ⁹ Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 3 (Камеры киевского губернского прокурора). – Оп. 1. – Спр. 1004 (Дело о прохождении службы чиновником Барским. Нач. 04.06.1877 – ок. 12.05.1880 г.). – Арк. 2–5; Там само. – Ф. 2412. (Музей-архив переходного периода). – Оп. 2. – Спр. 83 (Документы археологического музея. Протокол общего закрытого собрания парторганизации Киевской Высшей коммунистической с.-х. школы от 2-3/IX – 36 г. 1928–1942 гг.).
- ¹⁰ Архів «УкрНДПроекстрєставрації», м. Київ. Малакова І. Пояснювальна записка до Михайлівської церкви в с. Воронеж Сумської обл. Архівний №733 від 19.07.1985 р. – Спр. 1290-П. – 1 арк., іл.; Там само. – Карагодський Р., Малакова І. М., Максимова Р. Исторична записка до Покровської церкви в м. Києві. Архівний №657 від 26.06.1985 р. – Спр. 1286-П. – 36 арк., іл.; Там само. – Фото київського фонтану «Самсон».
- ¹¹ Художественный анализ экспозиции выставки произведений Киево-Межигорской фаянсовой фабрики (1798–1874 гг.) из коллекции ГМУНДИ / Сообщение на обсуждении выставки 31 января 1983 г. Авт.-сост.зав. экспозиционным отделом ГМУНДИ Т. Е. Сангурская. – К. : ГМУНДИ, 1983. – 13 с.
- ¹² Архів родини Григоровичів-Барських у Галини Севрук, м. Київ. 4 фотоальбоми.

- ¹³ Белоус П. В. Творчество В. Григоровича-Барского. – К. : Наукова думка, 1985. – 244 с. : ил.; Василий Григорьевич Григорович-Барский, знаменитый путешественник XVIII века / сост. В. А. – Изд. 6-е. – К. : Типография губернского правления, 1954. – 39 с.; Григорович-Барский В. Г. Пешеходца Василия Григоровича-Барского-Плаки-Албова, уроженца Киевского, монаха Антиохийского, путешествие к святым местам, в Европу, Азию и Африку находящимся, предпринятое в 1723, и оконченное в 1747 году, им самим же писанное, ныне же на иждивении его светлости князя Григория Александровича Потёмкина, для пользы общества изданное в свет <...>. – СПб. : Императорская Академия наук, 1778. – XII, 796 с.; Григорович-Барский В. Г. Странствования по святым местам Востока (с 1723 по 1747 г.) / Союз писателей России; подгот. текста к переизданию В. В. Павленко; отв. ред. Г. С. Баранкова. – М.: Ихтиос, 2004. – Ч. I. – 424 с.; 2005. – Ч. II. – 336 с.; Плака-Албов В. (Григорович-Барский В.). Пешеходца Василия Григоровича Барскаго Плаки-Албова Уроженца Киевскаго, монаха Антиохийскаго, Путешествие к Святым Местам в Европе, Азии и Африке находящимся, предпринятое в 1723 и оконченное в 1747 году, им самим писанное. В 2-х ч. – СПб., 1819. – Ч. I. – 1723–1735 гг. – 411 с.; Ч. II – 1735–1747 гг. – 391 с.; Родаченко І. Мандрівки Василя Барського. Документальна повість. – К.: Молодь, 1967. – С. 6; Странствования Василья Григоровича-Барского по святым местам Востока с 1723 по 1747 г. Изданы Православным Палестинским обществом по подлинной рукописи / под ред. Николая Барсукова. – Часть III. – СПб. : Типография В. Киршбаума, в д. Министерства Финансов, на Дворцовой пл., 1897. – 413 с. : ил.
- ¹⁴ План Києва, составленный в 1696 г. – Киев, 1893.
- ¹⁵ Плака-Албов В. Там само. – С. 18.
- ¹⁶ http://ru.wikipedia.org/wiki/Григорович-Барский,_Василий_Григорьевич. Знімок сторінки на 12.10.2013 р.
- ¹⁷ Плака-Албов В. (Григорович-Барский В.). Пешеходца Василия Григоровича Барскаго Плаки-Албова Уроженца Киевскаго, монаха Антиохийскаго, Путешествие к Святым Местам в Европе, Азии и Африке находящимся, предпринятое в 1723 и оконченное в 1747 году, им самим писанное. В 2-х ч. – Санкт-Петербург, 1819. – Ч. I. – 1723 –1735 гг.; Ч. II – 1735–1747 гг.
- ¹⁸ Григорович-Барский В. Пешеходца Василия Григоровича-Барского-Плаки-Албова, уроженца Киевского, монаха Антиохийского, путешествие к святым местам, в Европу, Азию и Африку находящимся, предпринятое в 1723, и оконченное в 1747 году, им самим же писанное, ныне же на иждивении его светлости князя Григория Александровича Потёмкина, для пользы общества изданное в свет <...>. – Санкт-Петербург, 1778. – Вступна стаття І. Григоровича-Барського в обробці В. Рубана, С. 10, 14.
- ¹⁹ До 310-річчя від дня народження українського мандрівника та письменника Василя Григоровича-Барського (1701 – 1747) [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://library.lnu.edu.ua/bibl/index.php?option=com_content&view=article&id=374:2010-12-30-13-24-14&catid=58:2008-10-22-10-25-21&Itemid=67.
- ²⁰ Толочко Л. І. Подільські храми Києва / Л. І. Толочко, М. Г. Дегтярьов. – К. : Техніка, 2003. – 176 с. : іл. – (Нац. святині України).
- ²¹ Григорович-Барский В. Пешеходца... – Вступна стаття І. Григоровича-Барського в обробці В. Рубана.
- ²² Плака-Албов В. Там само. – С. 12–13.

- ²³ Плака-Албов В. Там само. – С. 3.
- ²⁴ Інститут рукопису ЦНБУ. Там само, вкл. невеличкого папірця, написаного рукою І. Григоровича-Барського.
- ²⁵ ЦДАВОВУ. – Ф. 3806 (Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна (1884–1973) – історик, археолог, архівіст. – Оп. 2. – Спр. 3806. Нарис з історії заснування Києво-Межигірської фаянсової фабрики. Б/д.); ЦДІАУК. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 2555 в (Дело о сдаче Императорской Киево-Межигорской фабрики в арендное содержание купцам Братьям Барским и об отмежевании им участка земли, назначенной по контракту и о прочем. Нач. 20 апр. 1858 г. – ок. 17 ноября 1959 г.). – Арк. 54, 110, 110 зв., 153.
- ²⁶ Архів родини Григоровичів-Барських у Галини Севрук. Нотатки до генеалогічного древа.